

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

З навчальної дисципліни «**Конфліктологія**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №10. Внутрішньоособистісний конфлікт.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук,
доцент Шиліна А. А.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я. В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Чепіга Л. П.

План лекції

1. Поняття внутрішньоособистісного конфлікту.
2. Сутність внутрішньоособистісного конфлікту у психоаналізі.
3. Типи конфліктних ситуацій К. Левіна. Концепція К. Роджерса.
4. Теорія В. Франкла. Теорія О. М. Леонтьєва.
5. Види внутрішньоособистісних конфліктів.
6. Причини і наслідки внутрішньоособистісного конфлікту

Рекомендована література:

Основна

1. Конфліктологія: навчальний посібник. за ред. Г. В. Гребенькова. Львів: Магнолія. 2011. 229 с.
2. Конфліктологія. Д.В. Коваленко, І.М. Шалімова, О.М. Керницький, В.А. Бурбита. Х. 2015. 196 с.
3. Конфліктологія та теорія переговорів : навч. посіб. Т. Яхно, І. Куревіна. Центр учбової літератури, 2021. 168 с.
4. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с. URL:<https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/31879>
5. Конфліктологія: загальна та юридична: підручник. Л. М. Герасіна, М.П. Требін, О.М. Сахань, В. Д. Воднік. за заг. ред. Л.М. Герасіної. Харків. Право. 2021. 224 с.
6. Котигоренко В. Конфліктологія. Політична енциклопедія. Редкол. Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. К. Парламентське видавництво, 2011. 362 с.
7. Соціальна конфліктологія: підручник. Л. Й. Гуменюк. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2015. 564 с.
8. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів: навч. посіб. К. Кондор. 2015. 172 с.
9. Яхно Т. П. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Для студентів вищ. навч. закл. К. Центр учбової літератури, 2012. 176 с.

1. Поняття внутрішньоособистісного конфлікту.

Особа є граничним суб'єктом (опонентом) конфлікту. У цій якості вона утворює одну з його сторін. Але окрім цього кожна людина є самостійним генератором конфлікту, усередині якого він і розгортається. Іншими словами - особа постійно виробляє і відтворює конфлікти усередині себе - внутрішньоособистісні конфлікти, носієм яких вона і являється. І можна без перебільшення сказати, що усе життя нормальної людини - це конфлікт, і передусім конфлікт не зовнішній, а внутрішній, від якого людині нікуди не подітися.

Кожна людина постійно існує в конфліктній ситуації не лише з соціальним довкіллям, але передусім з самою собою. І цього не слід побоюватися. Для психічно здорового індивіда внутрішня конфліктна ситуація, що не виходить за рамки норми, цілком природна. Людина, яка

вважає себе завжди правою і у якої завжди "спокійна совість", така людина, на думку І. Канта, не може бути моральною людиною, яка "ніколи не вільна від провини". А з точки зору іншого великого філософа - В. Соловйова в цьому проявляється сама суть людини, її відмінність від тварин. Не випадково, раціоналістичному антропологізму західноєвропейської традиції, теза Р. Декарта : "мислю, отже, існую", він протиставляє свою тезу: "соромлюся, отже, існую".

Ситуація внутрішньоособистісної напруги і суперечності у відомих рамках і мірі не лише природна, але і потрібна для розвитку і вдосконалення самої особи. Будь-який розвиток не може здійснюватися без внутрішніх протиріч, а там, де є протиріччя, є і основа конфлікту. І якщо внутрішньоособистісний конфлікт протікає у рамках міри, він дійсно потрібний, бо невдоволення собою, критичне відношення до власного "Я", як потужний внутрішній двигун, примушує людину йти шляхом самоудосконалення і самоактуалізації, тим самим наповнюючи сенсом не лише своє власне життя, але і удосконалюючи світ.

Задовго до наукового пояснення внутрішньоособистісного конфлікту великий вклад в його опис і розуміння внесла філософська і художня літератури.

Визначення внутрішньоособистісного конфлікту:

Внутрішньоособистісний конфлікт - це стан структури особистості, коли у неї одночасно існують суперечливі і взаємовиключні мотиви, ціннісні орієнтації і цілі, з якими вона в даний момент не в змозі впоратися, тобто виробити пріоритети поведінки.

Можна сказати і по-іншому: внутрішньоособистісний конфлікт - це стан внутрішньої структури особистості, що характеризується протиборством її елементів.

Таким чином, можна виділити наступні характеристики внутрішньоособистісного конфлікту:

1) внутрішньоособистісний конфлікт з'являється в результаті взаємодії елементів внутрішньої структури особи;

2) сторонами внутрішньоособистісного конфлікту виступають одночасно існуючі в структурі особи різнопланові і суперечливі інтереси, цілі, мотиви і бажання;

3) внутрішньоособистісний конфлікт виникає тільки тоді, коли сили, діючі на особу, є рівновеликими. Інакше людина з двох зол просто обирає менше, з двох благ - більше, а покаранням віддає перевагу над нагородою;

4) будь-який внутрішній конфлікт супроводжується негативними емоціями;

5) основу будь-якого внутрішньоособистісного конфлікту складає ситуація, що характеризується, :

- суперечливими позиціями сторін;
- протилежними мотивами, цілями і інтересами сторін;

- протилежними засобами досягнення цілей в цих умовах (наприклад, переслідується мета - перемогти в битві, але в той же час необхідно християнські заповіді дотримуватися, у тому числі - "не вбий");

- відсутністю можливості задоволення якої-небудь потреби і в той же час неможливістю її усунення.

Слід також додати, що, як показав З. Фрейд, внутрішньоособистісний конфлікт може бути не лише усвідомленим, але і неусвідомленим, що не робить його менш значущим.

2. Сутність внутрішньоособистісного конфлікту у психоаналізі.

Наукове вивчення внутрішньоособистісного конфлікту почалося у кінці XIX ст. і було пов'язано в першу чергу з ім'ям засновника психоаналізу - австрійського вченого Зігмунда Фрейда (1856 - 1939), що розкрив біопсихологічний і біосоціальний характер внутрішньоособистісного конфлікту. Він показав, що людське існування пов'язане з постійною напругою і подоланням протиріччя між біологічними потягами і бажаннями людини (передусім сексуальними) і соціально-культурними нормами, між несвідомим і свідомістю. У цьому протиріччі і постійному протиборстві названих сторін і полягає, по Фрейду, суть внутрішньоособистісного конфлікту. У рамках психоаналізу теорію внутрішньособового конфлікту розробляли також К. Юнг, К. Хорні та ін.

Постфрейдистський підхід. А. Адлер, учень Фрейда, погоджувався, що в дитинстві будь-яка людина переживає почуття неповноцінності, але розумів його дещо ширше. У конфлікті між почуттям безсилля і бажанням отримати високий результат закладено прагнення особистості подолати свою слабкість і досягти вершин можливого. Бажання компенсувати неповноцінність - це творча сила, здатна привести до високих досягнень. Долаючи неповноцінність, особистість розвиває в собі почуття спільності з іншими людьми. Якщо людина не справляється, то виникає комплекс неповноцінності - постійне глибинне переживання власної збитковості. Зайва вимогливість батьків, зайва опіка, слабе здоров'я можуть привести до виникнення цього комплексу. Замість досягнення реальних результатів особистість прагне до надкомпенсації, до переконання собі та інших у своїх уявних успіхах, зростає бажання до влади. Не справляючись, збиткова особистість вихлюпує конфлікт назовні у вигляді агресії, тривожності, демонстрації сили або, навпаки, слабкості. К.-Г. Юнг, продовжуючи дослідження в руслі психоаналізу, зосередив увагу на конфліктній природі власне особистісної установки. Основне протиставлення у своїй типології він зробив на конфлікті суб'єктивного і об'єктивного у свідомості людини.

Екстраверт - людина, спрямована назовні. Вона свідомо прагне пізнати закони зовнішнього світу і будувати своє внутрішнє життя відповідно до них. Інтроверт - людина, занурена в собі. Він стверджує самоцінність внутрішніх процесів, а зовнішній світ, його правила і норми для нього не такі вже й важливі. Такі дві установки свідомості. Однак психічне життя протікає в конфлікті свідомості та несвідомого. Будь-яке порушення міри у свідомості

викличе компенсаторну діяльність несвідомого. У екстраверта несвідоме стає на захист суб'єктивності, породжує егоїстичні тенденції.

У інтроверта підвищується вплив об'єкта, він стає більш залежним від зовнішніх обставин. Е. Фром, відштовхуючись від ідей Фрейда, стверджує в якості основного конфлікт двох головних інстинктів: інстинкту життя й інстинкту смерті. Любов до життя він називає біофілією, любов до смерті - некрофілією. Некрофілія - злоякісний наслідок психосексуального розвитку особистості, а біофілія - доброякісна, нормальна. Основні вияви некрофілії: похмурі сни, культ насильства, манірність і холодність у зверненні, хвороблива пристрасть до чистоти, схиляння перед технікою, порядком, схильність до маніпулювання худо.

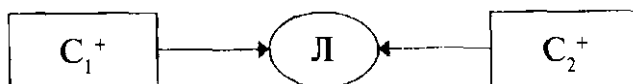
Віковий конфлікт. Е. Еріксон орієнтувався на психоаналітичну традицію. Він пов'язує стійкі внутрішньоособистісні конфлікти з віковими кризами: Вік. Зміст кризи 0-1 Довіра - недовіра 1-3 Автономія - сором, сумнів 3-6 Ініціатива - відчуття провини 6-12 Працьовитість - почуття неповноцінності 12-19 Я-ідентичність - зміщення ролей 20-25 Близькість - ізоляція 26-64 Породження, творчість - застій 65 - смерть Інтеграція - відчай. Якщо Фрейд виводив життєвий сценарій з дитячих проблем, то Еріксон розподілив проблеми розвитку особистості по всьому життєвому шляху. Кожен віковий етап має свою точку напруги - кризу, породжений конфліктом розвитку особистості. Коли в людині визрівають нові особистісні якості, він стикається з новими життєвими завданнями. Це період дорослих потенцій і в тій же година підвищеної уразливості. На шкірному віковому етапі відбувається або сприятливе подолання кризи, коли особистість міцніє і адаптується, або несприятливе, коли особистість переходить на наступну стадію з вантажем минулих невирішених проблем. Чим менш успішно пройдені кризи та більше невирішених внутрішніх проблем, тим більше зростає конфліктність особистості. Нещасна людина не залишає у спокої інших.

3. Типи конфліктних ситуацій К. Левіна.

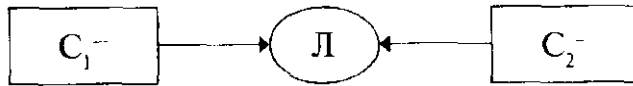
Великий вклад у вивчення проблеми внутрішньоособистісного конфлікту вніс німецький психолог Курт Левін (1890-1947), який визначив його як ситуацію, в якій на індивіда одночасно діють протилежно-спрямовані сили рівної величини. У зв'язку з цим він виділив три типи конфліктної ситуації.

1 Людина знаходиться між двома позитивними силами приблизно рівної величини. Це випадок буріданова осла, сіно, що знаходиться між двома рівними стогами, і вмираючого з голоду. Схема цієї конфліктної ситуації можна представити на наступному малюнку:

де О (Л) — особистість, C_1^+ — сила 1, C_2^+ — сила 2.

2 Людина знаходиться між двома приблизно рівними негативними силами. Характерний приклад - ситуація покарання. Так, з одного боку, дитина повинна виконувати непривабливе шкільне завдання, а з іншої - їй загрожує покарання, якщо вона його не зробить. Цю ситуацію можна представити таким чином:

3 На людину одночасно діють дві різноспрямовані сили приблизно рівної величини і в одному і тому ж місці. Наприклад, дитина хоче погладити собаку, але вона її боїться, або хоче з'їсти торт, а їй заборонили.

1 Буріданов осел - парадокс абсолютного детермінізму (причиною обумовленості усіх явищ) у вченні про волю: осел, поміщений на рівній відстані від двох рівних за величиною і якості зв'язок сіна, нібито повинен померти з голоду, бо його воля не отримає імпульсу, спонукаючою нею обрати ту або іншу зв'язку. Цей парадокс приписувався французькому філософові XIV ст. Ж. Бурідану, хоча в його творах цей образ не зустрічається.

4. Концепція К. Роджерса.

Подальший розвиток теорії внутрішньоособового конфлікту отримала в працях представників гуманістичної психології. Один з лідерів цього напрямку - американський психолог Карл Роджерс (1902-1987). Фундаментальним компонентом структури особистості, вважає він, являється "Я-концепція" - уявлення особи про саму себе, образ власного "Я", що формується в процесі взаємодії особистості з довкіллям. На основі "Я-концепції" відбувається саморегуляція поведінки людини.

Але "Я-концепція" часто не співпадає з уявленням про ідеальне "Я". Між ними може відбуватися розузгодження. Цей дисонанс між "Я-концепцією", з одного боку, і ідеальним "Я" - з іншого, і виступає як внутрішньоособистісний конфлікт, який може привести до важкого психічного захворювання.

Широку популярність здобула концепція внутрішньоособистісного конфлікту одного з провідних представників гуманістичної психології американського психолога Абрахама Маслоу (1908-1968). Згідно Маслоу, мотиваційну структуру особистості утворює ряд ієрархічно організованих потреб :

- 1) фізіологічні потреби;
- 2) потреба в безпеці;
- 3) потреба в любові;
- 4) потреба в пошані;
- 5) потреба в самоактуалізації.

Найвища потреба - це потреба в самоактуалізації, тобто в реалізації потенціалу, здібностей і талантів людини. Вона виражається в тому, що

людина прагне бути тим, ким вона може стати. Але це їй не завжди вдається. Самоактуалізація як здатність може бути присутня у більшості людей, але лише у меншості вона є такою, що відбулася, що реалізувалася. Цей розрив між прагненням до самоактуалізації і реальним результатом і лежить в основі внутрішньоособистісного конфлікту.

Теорія В. Франкла

Ще одна дуже популярна теорія внутрішньоособистісного конфлікту розроблена австрійським психологом і психіатром Віктором Франклом, що створив новий напрям в психотерапії - логотерапію. За його визначенням, логотерапія "займається сенсом людського існування і пошуком цього сенсу".

Згідно концепції Франкла, головною рушійною силою життя кожної людини є пошук ним сенсу життя і боротьба за нього. Але здійснити сенс життя вдається небагатьом. Відсутність же його породжує у людини стан, який вона називає екзистенціальним вакуумом, або почуттям безцільності і порожнечі. Саме екзистенціальний вакуум і породжує в широких масштабах внутрішньоособові конфлікти, що виражаються з найбільшою силою в "ноогенних (нусогенних) неврозах" (від гр. *noos* - сенс).

На думку автора теорії, внутрішньоособовий конфлікт у вигляді ноогенного неврозу виникає через духовні проблеми і пов'язаний з розладом "духовного ядра особи", в якому локалізовані сенси і цінності людського існування, що грають визначальну роль в поведінці особи. Таким чином, ноогенний невроз - це розлад внутрішньої структури особи, викликаний екзистенціальним вакуумом, відсутністю у людини сенсу життя.

Саме екзистенціальний вакуум, почуття безцільності і порожнечі існування породжує на кожному кроці екзистенціальну фрустрацію особи, що найчастіше проявляється в нудьги і апатії. При цьому важливо відмітити, що нудьга ставить перед психіатром значно більше проблем, ніж нужда. Тут справа полягає в тому, що від нужди позбавитися набагато легше, ніж від нудьги і апатії. Нудьга - свідомство відсутності сенсу життя, сенсоутворюючих цінностей, а це вже серйозно. Тому що сенс життя набути набагато важче і важливіше, ніж багатство. Крім того, нужда штовхає людину до дії і сприяє позбавленню від неврозів, а нудьга, пов'язана з екзистенціальним вакуумом, навпаки, прирікає його на бездіяльність і тим самим сприяє розвитку психологічного розладу.

Теорія О. М. Леонтьєва

Серед вітчизняних учених, що внесли значний вклад в розробку даної проблеми, слід назвати А. Р. Лурію, В. Н. Мясішева, В. С. Мерліна і інших. Але передусім хотілось би звернути увагу на діяльнісний підхід О. М. Леонтьєва (1903-1979), який своєю теорією про роль предметної діяльності в становленні особистості багато що зробив і для розуміння внутрішньоособистісного конфлікту.

Згідно його теорії, зміст і суть внутрішньоособистісного конфлікту обумовлені характером структури самої особистості. Ця структура у свою

чергу детермінована об'єктивно суперечливими стосунками, в які вступає людина, здійснюючи різноманітні види своєї діяльності. Одна з найважливіших характеристик внутрішньої структури особистості полягає в тому, що будь-яка людина, що навіть має провідний мотив поведінки і основну мету в житті, не може жити тільки однією якою-небудь метою або мотивом. Мотиваційна сфера людини, на думку О. М. Леонтьєва, навіть в найвищому її розвитку ніколи не нагадує застиглу піраміду.

У різні періоди життя, в різних сферах людського буття і в різних ситуаціях у особи виникає багато інших, окрім ведучого, мотивів, що утворюють мотиваційну сферу або, як сьогодні прийнято говорити, мотиваційне поле.

Структура особистості, - писав він, - є відносно стійкою конфігурацією головних, усередині себе ієрархізованих, мотиваційних ліній. Йдеться про те, що неповно описується як "спрямованість особистості", неповно тому, що навіть за наявності у людини виразної провідної лінії життя вона не може залишатися єдиною. Служіння обраної мети, ідеалу зовсім не виключає і не поглинає інших життєвих стосунків людини, які, у свою чергу, формують сенсоутворюючі мотиви. Образно кажучи, мотиваційна сфера особистості завжди являється багатовершинною.

Суперечлива взаємодія цих "вершин" мотиваційної сфери, різних мотивів особи і утворює внутрішньоособовий конфлікт.

Таким чином, внутрішньоособовий конфлікт, іманентно властивий внутрішній структурі особи, - нормальне явище. Структура будь-якої особи характеризується внутрішніми протиріччями і боротьбою між різними мотивами. Зазвичай ця боротьба проходить в рядових формах і не порушує гармонійності особи. "Адже гармонійна особа зовсім не є особа, що не знає ніякої внутрішньої боротьби". Але іноді ця боротьба стає головною, що визначає поведінку людини і увесь її вигляд. Саме така структура трагічної особистості.

5. Види внутрішньоособистісних конфліктів.

Подібно до того як існують численні підстави класифікації конфліктів взагалі, є різні підстави і для виділення видів внутрішньоособистісних конфліктів.

Три типи внутрішньоособистісних (психологічних) конфліктів :

1 Конфлікт потреб. Його основа полягає в тому, що наші потреби можуть протистояти одна одній і спонукають людей до різних дій. Іноді вони хочуть одночасно суперечливих речей і тому не можуть діяти. Наприклад: дитина хоче з'їсти цукерку. Але мати просить його віддати ласощі їй. У такому разі дитина хотіла б з'їсти цукерку, а також віддати її матері. Вона випробовує конфлікт потреб і починає плакати.

2 Конфлікт між потребою і соціальною нормою. Дуже сильна потреба може зіткнутися усередині людини з примусовим імперативом. Незалежно від того, поступається людина або ні цієї потребі, ситуація стає конфліктною.

Численні приклади подібного роду внутрішньоособистісних конфліктів описані З. Фрейдом. У його термінології протиріччя, що викликає цей тип конфлікту, - це протиріччя між Воно (Ід) і Супер-Я (Супер-его). Воно (Ід) - зосередження сліпих інстинктів (або сексуальних, або агресивних), що прагнуть до негайного задоволення. Супер-Я (Супер-его) включає моральні норми, заборони і заохочення, засвоєні особою.

3 Конфлікт соціальних норм. Суть цього конфлікту полягає в тому, що людина зазнає рівнозначного тиску двох протилежних соціальних норм.

У минулому столітті дуель, заборонена церквою, була єдиним визнаним в суспільстві засобом змити образи і відновити свою честь. Конфліктна ситуація для віруючого дворянина полягала в протиріччі між класовим і релігійним боргом.

Класифікація на основі ціннісно - мотиваційної сфери особистості.

Повніша класифікація внутрішньоособистісних конфліктів міститься в роботі А. Я. Анцупова і А. І. Шипілова, які запропонували узяти за основу класифікації ціннісно-мотиваційну сферу особистості. Залежно від того, які сторони внутрішнього світу особистості вступають в конфлікт, вони виділяють наступні основні його види:

1 Мотиваційний конфлікт. Це конфлікти між несвідомими прагненнями, між прагненнями до володіння і безпеки, між двома позитивними тенденціями (ситуація буріданова осла).

2 Моральний конфлікт, який часто називають моральним або нормативним конфліктом. Це конфлікт між бажанням і боргом, між моральними принципами і особистими прихильностями.

3 Конфлікт нереалізованого бажання, або комплексу неповноцінності. Це конфлікт між бажаннями особистості і дійсністю, яка блокує їх задоволення. Іноді його трактують як конфлікт між "хочу бути таким, як вони" і неможливістю це бажання реалізувати. Він може виникнути в результаті фізичної неможливості людини здійснити це прагнення. Наприклад, через незадоволення своєю зовнішністю або фізичними даними.

4 Рольовий конфлікт. Він виражається в переживаннях, пов'язаних з неможливістю одночасно реалізувати декілька ролей (міжрольовий внутрішньоособистісний конфлікт), а також з різним розумінням вимог, що пред'являються самою особистістю до виконання однієї ролі (внутрішньорольовий конфлікт). Прикладом міжрольового внутрішньоособистісного конфлікту може бути ситуація, коли людини як співробітника організації просять попрацювати наднормово, але як батько він хоче більше часу приділяти своїй дитині. Прикладом внутрішньорольового конфлікту може бути ситуація, коли віруючій людині для захисту вітчизни треба узяти в руки зброю і йти на війну вбивати.

5 Адаптаційний конфлікт. Цей конфлікт має два сенси. У широкому сенсі він розуміється як той, що виникає на основі порушення рівноваги між суб'єктом і довкіллям, у вузькому сенсі - як той, що виникає при порушенні процесу соціальної або професійної адаптації. Це конфлікт між вимогами, які

пред'являє до особистості дійсність, і можливостями самої людини (професійними, фізичними, психічними).

6 Конфлікт неадекватної самооцінки виникає через розбіжності між претензіями особистості і оцінкою своїх можливостей. Результатом цього є підвищена тривожність, емоційна напруга і зриви.

7 Невротичний конфлікт - результат звичайного внутрішньоособового конфлікту, що зберігається протягом тривалого часу, характеризується вищою напругою і протиборотством внутрішніх сил і мотивів особи.

Названі типи конфліктів не вичерпують повністю їх класифікацію. Залежно від інших підстав можна дати і іншу типологію внутрішньоособистісних конфліктів. Про це свідчить сама історія розвитку конфліктологічних концепцій, в яких виділяються різні типи внутрішньоособистісних конфліктів. Відмітимо основні з них:

1 Конфлікт між мораллю і моральністю, між належним і суцим, між моральним ідеалом і дійсністю (І. Кант, Ф. Достоевський).

2 Конфлікт між людськими потягами, біологічними потребами і соціальними нормами, який носить біологічний і біосоціальний характер (З. Фрейд).

3 Конфлікт, обумовлений необхідністю вибору між силами рівної величини, діючими на особу (К. Левин).

4 Конфлікт між "Я-концепцією" і ідеальним "Я" (К. Роджерс).

5 Конфлікт між прагненням до самоактуалізації і реальним результатом (А. Маслоу).

6 Конфлікт між прагненням до сенсу життя і екзистенціальним вакуумом, тобто "ноогенний" конфлікт, або "екзистенціальна фрустрація" (В. Франкл).

7 Конфлікт між елементами внутрішньої структури особистості між її мотивами (О. Леонтьєв).

6. Причини і наслідки внутрішньоособистісного конфлікту.

Внутрішньоособистісний конфлікт, як і всякий інший, не виникає на "порожньому місці". Людина живе у соціальному світі, залучена в різноманітні громадські стосунки, які впливають на неї в різних напрямках і з різним знаком. Жоден індивід як істота соціальна не може розвиватися поза цією системою громадських стосунків. І тільки в суспільстві вона може задовольнити свої потреби, затвердити інтереси і досягти поставлених цілей. Іншими словами, жити в суспільстві і бути вільним від нього не можна. З іншого боку, всяка особа прагне до свободи і самореалізації. Це об'єктивне протиріччя між особою і суспільством спочатку зумовлює появу різних внутрішньоособистісних конфліктів, що мають різноманітні наслідки для розвитку особистості.

1. Причини внутрішньоособистісного конфлікту

Стосунки людини до світу, до інших людей і до самого себе носять суперечливий характер, який обумовлює і суперечить внутрішній структурі

особистості. Людина як частина суспільства не може "вискочити" з цілісної системи суперечливих громадських стосунків, які детермінують його свідомість, психіку і весь внутрішній світ.

Різноманітні стосунки, - писав в зв'язку з цим О. М. Леонтьєв, - в які людина вступає до дійсності, є об'єктивно суперечливими. Їх протиріччя і породжують конфлікти, які за певних умов фіксуються і входять в структуру особистості.

При конкретнішому розгляді причин внутрішньоособистісного конфлікту їх можна розділити на три види:

- 1) внутрішні причини, що кореняться в протиріччях самої особи;
- 2) зовнішні причини, що обумовлені положенням осіб в соціальній групі;
- 3) зовнішні причини, що обумовлені положенням осіб в суспільстві.

Слід мати на увазі, що усі ці види причин конфлікту взаємозв'язані, а сама їх диференціація досить умовна. Йдеться по суті про одиничні, особливі і загальні причини, між якими, як і між категоріями, що їх відбивають, існує діалектичний взаємозв'язок. Наприклад, внутрішні причини конфлікту є результат взаємодії особи і з групою, і з суспільством, а не виникають самі по собі, нізвідки.

Внутрішні причини

Внутрішні причини внутрішньоособистісного конфлікту кореняться в протиріччях між різними мотивами особи, в тій, що розузгодила її внутрішні структури. При цьому чим складніше внутрішній світ людини, чим більше розвинені її почуття, цінності і домагання, чим вище її здатність до самоаналізу, тим більшою мірою особа схильна до конфлікту. Серед основних протиріч, що викликають внутрішній конфлікт, можна виділити наступні:

- протиріччя між потребою і соціальною нормою. внутрішньоособистісний конфлікт, що виникає на цій основі, класично описаний З. Фрейдом;
- протиріччя мотивів, інтересів і потреб (і в театр хочеться сходити, і до семінару потрібно підготуватися);
- протиріччя соціальних ролей (і па виробництві потрібно затриматися для виконання термінового замовлення, і з дитиною погуляти);
- протиріччя соціальних цінностей і норм : як з'єднати християнську цінність "не убий" і борг захисту вітчизну на полі бою.

Для виникнення внутрішньоособистісного конфлікту вказані протиріччя повинні набути глибокого особового сенсу, інакше людина не надаватиме їм значення. Крім того, різні сторони протиріч по силі своєї дії на особу мають бути приблизно рівними. Інакше людина з двох зол легко вибирає менше, а з двох благ - більше. І ніякого конфлікту не виникає.

Зовнішні причини

Зовнішні причини внутрішньоособистісного конфлікту можуть бути обумовлені: положенням особи в групі, 2) положенням особи в організації, 3) становищем особи в суспільстві.

1 Зовнішні причини внутрішньоособистісного конфлікту, обумовлені положенням особи, в групі можуть бути різноманітними. Але їх загальна ознака полягає в неможливості задоволення яких-небудь важливих, таких, що мають в цій ситуації глибокий внутрішній сенс і значення для особи, потреб і мотивів. У роботі "Психологія індивіда і групи" виділяються в зв'язку з цим чотири види ситуацій, що викликають внутрішньоособистісний конфлікт:

1) фізичні перешкоди, що перешкоджають задоволенню наших основних потреб: в'язень, якому камера не дає свободи пересування; негода, що перешкоджає збиранню врожаю; недостатній дохід, що не дозволяє хазяйці придбати те, що їй хочеться; опущений шлагбаум, що не дає можливості проникнути в те або інше місце;

2) відсутність об'єкту, необхідного для задоволення потреби (я хочу випити чашку кави, але магазини закриті, і удома його не залишилося);

3) біологічні обмеження (розумово відсталі люди і люди з фізичними дефектами, у яких перешкода корениться в самому організмі);

4) соціальні умови (головне джерело найбільшого числа наших внутрішньоособистісних конфліктів).

Коли наша потреба в пошані не зустрічає розуміння, коли ми позбавлені свободи або почуваємо себе чужими у своєму класі через відношення до нас деяких людей, - ми знаходимося в стані фрустрації. Існує безліч прикладів конфліктних ситуацій подібного типу в житті суспільства, оскільки дуже часто групи чинять тиск на своїх членів, що призводить до особистісних конфліктів.

2 На рівні організації зовнішні причини, що викликають внутрішньоособистісний конфлікт, можуть бути представлені такими видами протиріч, як:

1) протиріччя між великою відповідальністю і недостатніми правами для її реалізації (людину підвищили на посаді, дали в підпорядкування нових співробітників, розширили функції і так далі, а права залишилися колишніми);

2) протиріччя між жорсткими вимогами по термінах і якості виконання завдання і поганими умовами праці (щоб то не було потрібно виконати виробниче завдання, а техніка стара і постійно ламається);

3) протиріччя між двома взаємовиключними вимогами або завданнями (вимоги одночасно підвищити якість продукції, що випускається, і в той же час збільшити виробництво її при незмінному устаткуванні);

4) протиріччя між жорстко поставленим завданням і погано прописаними механізмами і засобами її виконання. (У нашому недавньому минулому в умовах жорсткої планової економіки в зв'язку з цим було популярне гасло "план за всяку ціну");

5) протиріччя між виробничими вимогами, нормами і традиціями в організації, з одного боку, і особистими цінностями або потребами, з іншою. (Постійна робота у вихідні, вічні аврали, практика хабарів і підношень, підлабунство, звичка начальника приставати із залицяннями до підлеглих, систематичні колективні випивки на роботі і т. д. - такого роду вимоги, звичаї і норми можуть бути не прийнятними для людей, не відповідати їх цінностям і потребам);

6) протиріччя між прагненням до творчості, кар'єри, самоствердженню і можливостями реалізації цього у рамках організації. (Багато людей як життєво важлива мета прагнуть до підвищення кваліфікації, до самореалізації, і якщо для это-го немає умов, може розвинутих внутрішньоособовий конфлікт);

7) протиріч, викликаних несумісністю соціальних ролей особи. (Ця причина внутрішньоособового конфлікту зустрічається досить часто. Її зміст полягає в протиріччі між тими функціями, які людина повинна виконувати, маючи різні статуси. В цьому випадку різні ролі пред'являтимуть до людини різні, можливо, навіть суперечливі вимоги. Наприклад, статус керівника організації пред'являтиме одні вимоги і норми поведінки по відношенню до підлеглого, а статус близького друга - інші);

8) протиріччя між прагненням до прибутку і моральними нормами. (Людина працює в організації, що випускає прибуткову, але недоброякісну або шкідливу для споживачів продукцію).

3 Зовнішні причини внутрішньоособового конфлікту, обумовлених положенням осіб в суспільстві. Ці причини пов'язані з протиріччями, які виникають на рівні соціальної макросистеми і кореняться в характері суспільного устрою, соціальної структури суспільства, його політичного устрою і економічного життя.

Соціальне середовище і особистість К. Хорні

Великий вклад в розробку цієї проблеми внесла Карен Хорні (1885-1952). Вивчаючи вплив соціального довкілля на формування особи, вона показала, що саме ринкові стосунки значною мірою впливають на виникнення і розвиток внутрішньоособистісного конфлікту і навіть невротичній особі. За її спостереженнями, ринок і загальна конкуренція на перший план в структурі особи висувують проблему суперництва.

В умовах загальної боротьби усіх проти усіх постійне суперництво і конкуренція переростають у ворожість особистості не лише по відношенню до інших, але і до себе, в постійне невдоволення собою. Уся культура і соціокультурне середовище за панування ринкових стосунків характеризуються суперництвом і індивідуалізмом, які не лише є рушійною силою економіки, але принизують усе наше особисте життя.

У цих умовах особистість знаходиться в постійному конфлікті сама з собою. З одного боку, її успіхом захоплюються майже незалежно від того, якими засобами він досягнутий, з іншою, - суспільство розглядає скромність і альтруїзм як соціальні і релігійні доброчесності і винагороджує за ці якості

хвалою і визнанням. Особлива трудність, з якою стикається індивід в системі ринкових стосунків, полягає в тому, що для суперництва він повинен мати у своєму розпорядженні неабияку долю агресивності і в той же час від нього потрібно безкорисливість і навіть самопожертвування. Така реальна об'єктивна соціальна основа внутрішньоособистісного конфлікту в умовах панування ринкового лібералізму.

У своїх роботах Хорні виділила ряд протиріч в ринковій культурі, які лежать в основі типових внутрішньоособистісних конфліктів, що призводять навіть до неврозів.

1 Протиріччя між суперництвом і успіхом, з одного боку, і братською любов'ю і людяністю - з іншою. З одного боку, усе робиться для досягнення успіху, а це означає, що ми маємо бути не лише напористими, але і агресивними, здатними зіштовхнути інших з дороги. З іншого боку, ми глибоко ввібрали християнські ідеали, що стверджують, що егоїстично хотіти чого-небудь для себе це неправильно, людина повинна бути покірливою, підставляти іншу щоку, бути поступливою.

2 Протиріччя між стимуляцією наших потреб і фактичними перешкодами на шляху їх задоволення. З економічних причин в ринковій культурі потреби постійно стимулюються рекламою, демонстрацією зразків споживача, ідеалом бути на одному рівні з кимось. Проте для величезної більшості реальне здійснення цих потреб жорстко обмежене. Психологічне слідство для людини полягає тут в постійному розриві між бажаннями і їх здійсненням.

3 Протиріччя між затверджуваною свободою людини і усіма його фактичними обмеженнями. Суспільство говорить його членові, що він вільний, незалежний, може будувати своє життя відповідно до своєї вільної волі; "велика гра життя" відкрита для нього, і він може отримати те, що хоче, якщо, звичайно, енергійний. Насправді ж для більшості людей усі ці можливості обмежені. Жартівливе вираження про те, що батьків не вибирають, можна розповсюдити на життя в цілому - на вибір роботи, друга, відпочинку. У результаті людина коливається між відчуття безмежної влади у визначенні власної долі і відчуття щонайповнішої безпорадності.

Ці протиріччя, закладені в нашій культурі, - робить висновок К. Хорні, - є в точності тими конфліктами, які невротик відчайдушно намагається примирити, схильність до агресивності і тенденція поступатися: надмірні домагання і страх ніколи нічого не отримати.

Конфлікт між суттю і існуванням особистості Е. Фром

Значний вклад в розробку питання про вплив ринкових стосунків на внутрішньоособистісний конфлікт вніс відомий американський психолог і філософ Еріх Фром (1900- 1980), що рахував сучасне західне суспільство, що характеризується "ринковим характером", - "хворим суспільством". Основна хвороба його - загальна конкуренція і відчуження, які пронизують усі сфери і рівні "розвиненого капіталізму": суспільство в цілому, стосунки між соціальними шарами і групами, спільностями і окремими індивідами. Вони

проникають навіть в сім'ю, де відбувається боротьба за владу, престиж і статус. Нарешті, відчуження вражає саму внутрішню структуру особи. Відбувається самовідчуження людини від своєї суті. Виникає конфлікт між суттю і існуванням особистості.

Найрізкіше цей процес самовідчуження і руйнування особи загострюються у той час, коли ринкова орієнтація починає швидко прогресувати і розвивається новий ринок - "ринок осіб". Сьогодні на нього виходять усі: чиновники, комерсанти, адміністратори, лікарі, учені, юристи, артисти і так далі. І усі вони вступають між собою у відносини як товари. При цьому принцип оцінки є однаковим як для ринку товарів, так і для ринку осіб, - в обох випадках споживна цінність не є головною. Основне - це мінова цінність товару. Іншими словами, ціна товару, у тому числі і особистості, залежить не від її якісної визначеності, суті, а від попиту на нього. Тому людина на "ринку осіб" вимушена діяти за принципом маркетингу - головне полягає в умінні "подати себе" і дорожче продати, головне щоб на тебе був попит, не важливо хто ти насправді, по своїй суті - лікар, учений, маклер і т. д.

Тому особа в системі загального панування ринкових стосунків і відчуження роздвоюється. Вона відчуває себе на цьому суцільному ринку одночасно і продавцем і товаром. Людина заклопотана передусім тим, щоб не втратити здатність продаватися і тільки після цього буде власне життя і власне щастя.

Людина ринку відчуває, що її самоповага залежить від умов ринку, які вона проте не може контролювати. Вона відчуває, що її цінність залежить не від її людських якостей, а від успіху на конкурентному ринку з кон'юнктурою, що постійно міняється. Тому вона вимушена безперервно боротися за успіх, і будь-яка перешкода на цьому шляху представляє серйозну загрозу для її внутрішнього стану і породжує внутрішньоособистісний конфлікт. При цьому удача буває рідше, ніж невдача, а у разі невдачі у людини виникає почуття безпорадності, неспроможності і неповноцінності. Ринок таким чином зневажає всяке почуття власної гідності і гордості.

Усе це, за словами Е. Фрома, призводить також до втрати своєї власної незалежності і втрати самоідентичності особистості. Якщо взагалі у зрілих, здорових і творчих осіб почуття самоідентичності виникає в результаті розуміння того, що людина - саме джерело своїх сил і своєї долі і це самопочуття коротко можна висловити: "Я є те, що я роблю", то в умовах ринку людина розглядає свої можливості і здібності як товар, відчужений від нього. Особа і її здібності і сили не складають більше єдиного цілого. Тепер стан людини висловлюється: "Я такий, яким ви хочете мене бачити". Ось цей розрив між тим, ким людина відчуває себе, його здібностями і можливостями, з одного боку, і тим, що від неї потрібно на ринку, - з іншої, і лежить в основі постійного внутрішньоособистісного конфлікту.

Ця внутрішня конфліктність особи суспільства "ринкового характеру" постійно підтримується і стимулюється соціальним середовищем, прийнятими цінностями і стандартами, коли головним вважається не "бути", а "мати". Тут головне полягає не в тому, ким людина є по своїй діяльній суті, а в тому, який капітал він має. Але в цій ситуації, якщо людина втрачає капітал, терпить фіаско на ринку, то він втрачає усе, його життя перетворюється на драму, а часто і в трагедію. Тому не лише невдахи, але і заможні люди живуть в умовах страху і тривоги перед майбутнім, в умовах постійного внутрішньоособового конфлікту.

Чинники соціального життя і неврози

Слід зазначити, що причиною збільшення внутрішньоособистісних конфліктів в країні служать не лише безпосередньо ринкові стосунки, але і інші чинники соціального життя, що є новими для нашого суспільства і пов'язаними з початком його реформування. Саме з того часу різко зростає кількість неврозів в усіх верствах населення.

Велику роль в цьому зіграла швидка переоцінка цінностей. Ціле покоління людей виявилось нездатним адаптуватися до ринкових цінностей або не захотіло їх прийняти. Виявилось, що ідеали, якими воно жило, в які вірило упродовж десяти років, нікому не потрібні, стали не актуальними. І ця ситуація не могла не викликати почуття розчарування, апатії і нікчемності.

Збільшенню числа стресів сприяли і "прозаїчніші" причини. Так, потужну хвилю пацієнтів і навіть суїциду викликало реформування і ліквідація союзних міністерств і відомств. Тисячі і тисячі здорових і працездатних людей, більшість з яких не мала іншої професії, окрім військової, виявилися на вулиці. Багато офіцерів поповнюють ряди хворих неврозом і сьогодні, бо їх часто звільняють із служби в 40-50 років, не надаючи житлоплощу, не піклуючись про те, що вони не мають можливості прогодувати свої сім'ї.

Одна з найуразливіших для неврозів категорій людей - бюджетники. Висококваліфіковані фахівці - лікарі, інженери, учителі, учені і інші працівники бюджетної сфери - дуже часті пацієнти клінік. Але захворюванню неврозом виявилися схильні не лише представники бідних і убогих. Неврози стали широко поширені і серед "нових росіян", для яких бізнес, - часто не лише професія, але і справа усього життя. І якщо рушаються плани, настає банкрутство, втрачаються мільйони доларів, то і людина відчуває найсильніший стрес. Та і сам спосіб життя таких людей - це існування в перманентній стресовій ситуації: постійна тривога, турбота, перевтома, необхідність "крутитися" і "крутитися". Частенько у них і особисте життя не ладнається. Багато з них любов і брак також розглядають крізь призму товарно-грошових стосунків, "купаючи" собі дружину і коханок і конкуруючи в цьому з собі подібними на ринку товарів і послуг. Як відмічають фахівці, у такої людини часто відбувається сублімація сексуальності, заміщення цієї функції роботою, яка триває з ранку до ночі.

Але і дружинам "нових росіян" доводиться нелегше. Як правило, вони ніде не працюють і нічим не зайняті. Між тим навіть у хатніх господарок, жінок що не працюють на виробництві, а виховують дітей і що займаються роботою по будинку, нервово-психічні розлади зустрічаються в чотири рази частіше, ніж у тих, що працюють на виробництві. Останніми роками в психотерапії з'явився навіть новий термін "синдром домогосподарок", яким страждають молоді жінки. На цьому фоні стає зрозумілим, що дружини "нових росіян" - молоді жінки, що сидять в "золотій клітці", мають прислугу і що взагалі не займаються ніяким господарством, страждають неврозом в ще більшій мірі, ніж жінки, що працюють по будинку і виховують дітей.

Слід зазначити, що внутрішні і зовнішні причини внутрішньоособистісного конфлікту тісно взаємозв'язані. Так, люди, що знаходяться в стані внутрішньоособового конфлікту, представляють потенційну небезпеку для міжособових стосунків в групі. А якщо мати на увазі тих, хто займає високі пости в суспільстві, то вони можуть чинити негативний вплив і на стосунки більшого масштабу.

В той же час зовнішні умови і протиріччя, з якими стикається особистість, переводяться у внутрішній план і можуть породжувати психологічний конфлікт. Наприклад, людина, яку тривалий час не може знайти роботу через об'єктивні умови, в більшості випадків схильна розглядати це як свою власну нездатність адаптуватися до життя, переживає це як конфлікт між вимогами дійсності і індивідуальними можливостями. У такого індивіда може виникнути конфлікт неадекватної самооцінки, що супроводжується підвищеною емоційною тривожністю, стресом або навіть невротичним зривом.